

Staden hade kallats Konstantinopels jämliker: i skönhet och i smusk. Den hade varit en smutsig men också pittoresk idyll. Och dess många fattiga hade accepterat sitt liv sådant det var, hade lärt att varken gråt eller förbannelser hjälpte. Den som inte emigrerade måste försöka passa sig och leva vidare i det samhälle som fanns, i det idylliska eländets år och kvarter.

När industrin trängde in mötknade himlen. Röken steg från gjutar-nas ugnar och smedernas fyrar, från de höga fabrikspiporna. Hammare dunkade och hjul dundrade, fallfärdiga kåkar darrade under maski-nernas tunga andetag.

Bullrande fabriker trängde allt längre in i staden, tuggade idyll och grönska till en grå massa. Som om fattigdom och tristess växte ut ur maskinerna i stället för att hejdas av dem.

Allt fler arbetare bands vid hjulen som snurrade alle snabbare. Trots det ökade tempo var arbetstiden fortfarande både elva och tolv timmar lång. Och bostäderna räckte inte till för alla dem som sögs in i staden, även om en hel del nya hus byggdes måste många människor tränga ihop sig i tränga kyffan.

De många – som ibland kallades ”de arbetande och eländiga” – hostade, hungerade och slet som de alltid gjort. Men eländet kändes tyngre än förr därför att man nu började bli medveten om det, känna sin förnedring och sin nöd. Ibland kunde man hata och begäbra dem som manade till kamp och upprosr, som gav denna nya och bittra medvetenhet.

Om maskinernas då förvandlades till sång – då var det grottesången de sjöng. Bitterheten och hatet växte. Men de många varken orkade eller vågade ge protesten röst, de bar den inom sig som en mörk tyngd. Den fanns i kraften när släggan föll mot strådet, i rycket när kolsäcken lyftes, i det desperata greppet om verktyg och spakar. Den plågade dem – men de teg.

Vid dofternas gata

En tolvårig flicka skyndade fram över gångbanan av bräder som dölde Stora Badstugugatans skvalbank, under henne portlade och brusade kloakvartnet. Utanför gatans många bondkvarter hade de första morgonpigga bönderna redan samlat, flugorna surrade kring kärror där köttstycken och ostar bristfälligt dolts av gamla säckar och smutsiga hästräcken. Flickan gled hastigt förbi, tog några steg ut i gatans sörlja för att passera ett par berusade trashankar som kommit för att köpa skämt kött som de sedan kunde avyttra vid fatigkvarterens dörrar. Förstiktigt lyfte hon på sin långa grå kjol, de grova svarta kängorna blänkte nyborstat.

Klumpigt och enkelt klädd, lilen och grå med blekt ansikte under den vita huvudduken. Ändå gick hon mjukt och lätt, glittrade något av glädje och nyfikenhet ut de blå ögonen. Husen in till henne började skaka: maskinerna inne på den mekaniska verkstaden hade startat. Och i skjuhlen inifrån gården bredvid svarade vagnmakarens och tunnbindarnas hammarslag. Hon kände gatans ljud, kände också vägen hit genom staden. Var en lilen kugge i det stora verket nu, sedan skolan slutat och hon fått arbeta. Hon var inte rädd längre för de många männen i portarna, knappast ens för de väldiga tjurarna och oxarna som böljande drevs mot Hälsingegårdarna vid Holländaregatan och Hötorget. Hon började bli van, kunde alltid smita undan, glida vidare. Och hur som helst kunde hon inte stanna och gömma sig för allt – vägen till arbetet var lång.

Vid porten till fabriken stannade hon ändå ett ögonblick. Längst uppe på berget vid Trebackarlånggatans krön svängde väderkvarnarna sina vinglar över täppor och hus, som till hälsning.

Plötsligt skrattade hon och vinkade tillbaka.

Och solen gled ut ur morgonens grå dis, glödde brandtöd mellan husgavlarna. Kyrkurens visare sammanföll till ett lodrätt streck och klockorna började slå sex. Det var en sval, tidig morgon i augusti 1882.

Detta var en av vägarna in i staden, från den norra tullens små tystra hus till Hötorgets myller och bullrande kommers. Som en slingrande landsväg tog den sig nerför åsens utlöpare vid tullen, kröp med grå plank in till den väldiga sandhögen. Husen som föst ståt ensamma, som torpsugor i gröna trädgårdar, tännade till stadskvarter. Bryggerier, garverier, småindustrier, bostadshus och bondkvarter trängdes, också luften tätade. Stanken steg från avloppsdiket, från garveriernas stora kar, från benmjölsfabrikerernas kvarnar och slakteriernas och stallens gödselstracker.

Stora Badstugugatan var främst de fråna luksensationernas gata – men där fanns även hus som spred mera behagliga dofter. Som de många bryggerierna eller det stora ljunglöfska snusföretaget i tjugofyran och den lilla tekniska fabriken i tjugotrean.

Melinders tekniska fabrik låg i hörnet av Trebackarlånggatans. Ett djupt portvalv öppnade sig in mot gårdsplanen där kärror och tunnor stod mellan skjuhlen som utgjorde arbetslokaler. Mitt inne i valvet ledde en dörr till kontorerna där fabriksör Melinder och hans två kontorister hade rum mot gatan.

Emelie, den tolvåriga flickan, neg för skuggan bakom kontorsdörrens mattslipade glas. Anragligen var det bara städerskan, ingen av de fina herrarna brukade vara här klockan sex på morgonen. Och egentligen neg hon på lek och inte av artighet, hade uppträckt att skuggan därinne inte kunde se ut någon passerade i det mörka valvet. Ändå hade hon fortsatt att niga – medan hon lyst fritttrade för sig själv: godmorgon, fabriksör Me'hinder. Det var Tjocka Tilda på parfymtappningen som hitrat på öknamnet och påstod att det alltid var något som hindrade när fabriksörn skulle uppfylla sina löften om ökade löner. Han var en kätting, hade Tilda sagt. Då skrattade Emelie, alldeles för högt. Men hon tyckte sig se hur Melinders långa svarra rock växte ut till kjolar